

СЕЛМАН МУЦЕВИЋ.

ЗАШТИТА КУЛЕ РЕЦЕПАГИЋА У ПЛАВУ И ЦРКВЕ Св. ЂОРЂА У ДОБРИЛОВИНИ

У овом осврту биће изнијети подаци о извршеним конзерваторским радовима по пројектним елаборатима и о техничкој заштити Куле Рецепацића у Плаву и цркве Св. Ђорђа у Добриловини.

Заштита цркве Св. Ђорђа у Добриловини код Мојковца

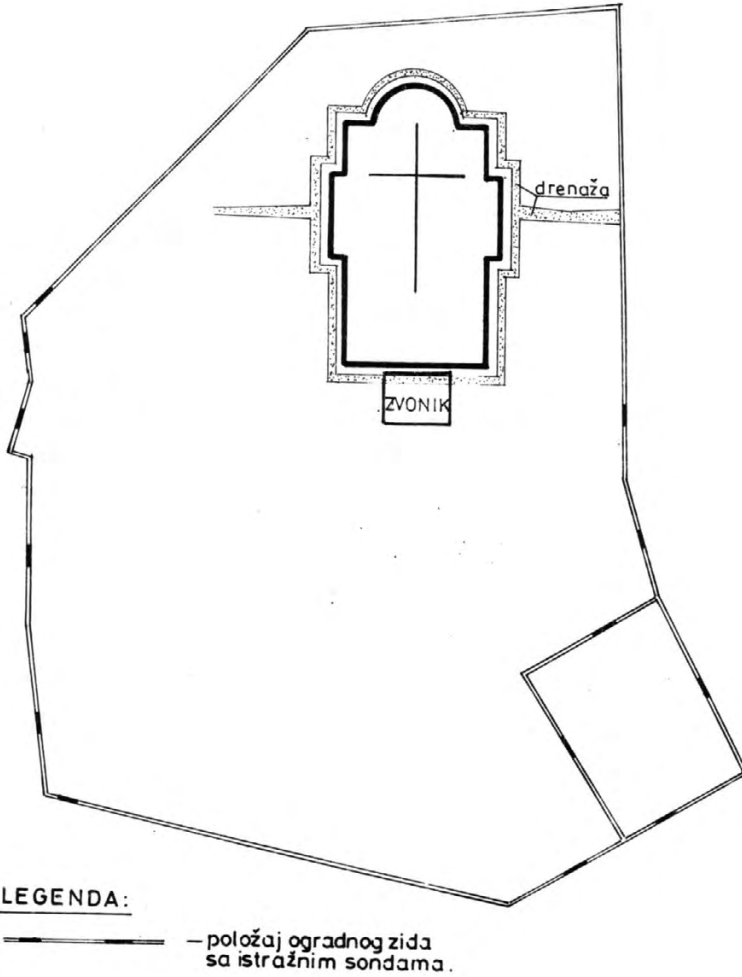
Главни пројекат за санацију манастира Добриловине урадио је Реп. завод за заштиту споменика културе на Цетињу 1983. године.

Пројекат садржи прилоге: технички опис, предмјер и предрачун радова, постојеће стање цркве и звоника са основама, пресецима, фасадама, новопроектовано стање са статичким рјешењима, громобранском инсталацијом и заштитом живописа.

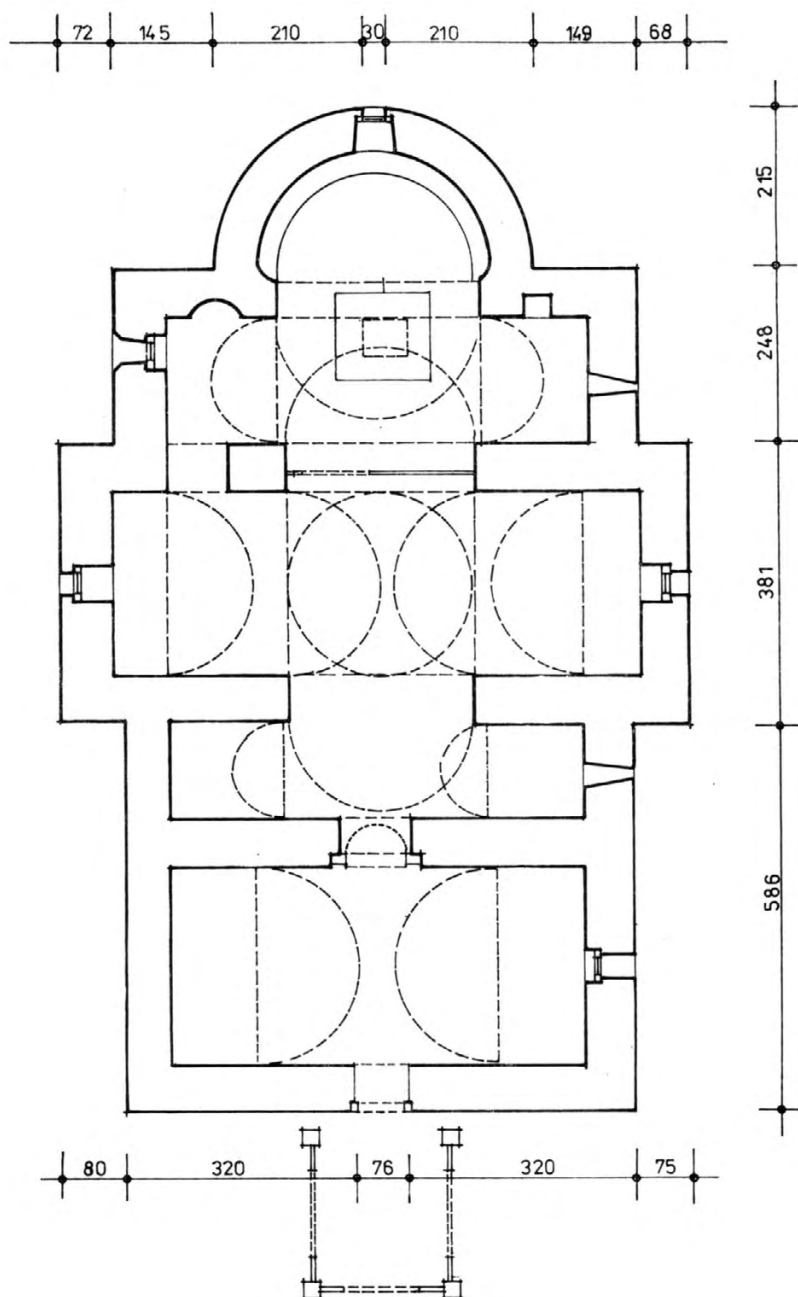
Црква је саграђена у првој десетини XVII вијека (1609. године). Посвећена је Св. Ђорђу. Једнобродна је грађевина са полукружном апсидом и кружном куполом у основи.

Главна споменичка совјства су амбијенталне вриједности микро-локације грађевине, која се сагледава из птичје перспективе у окружењу. Смјештена је у удубљеном простору при дну саме долине Добриловина, 28 км удаљена од Мојковца, на лијевој обали ријеке Таре.

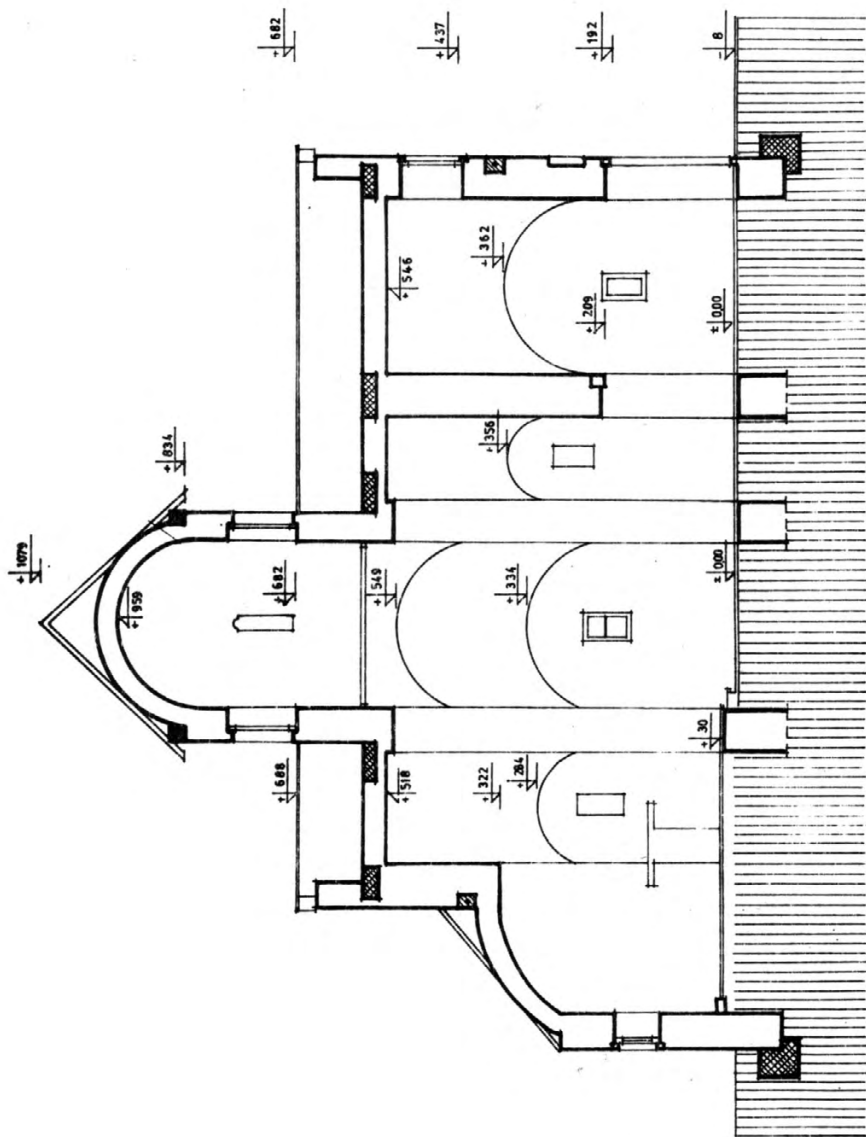
Та смишљено одабрана микро-локација истиче екстеријер грађевине, сазидане од камена, разуђених кровова у хоризонталном и вертикалном погледу, који су произашли из основе саме грађевине.

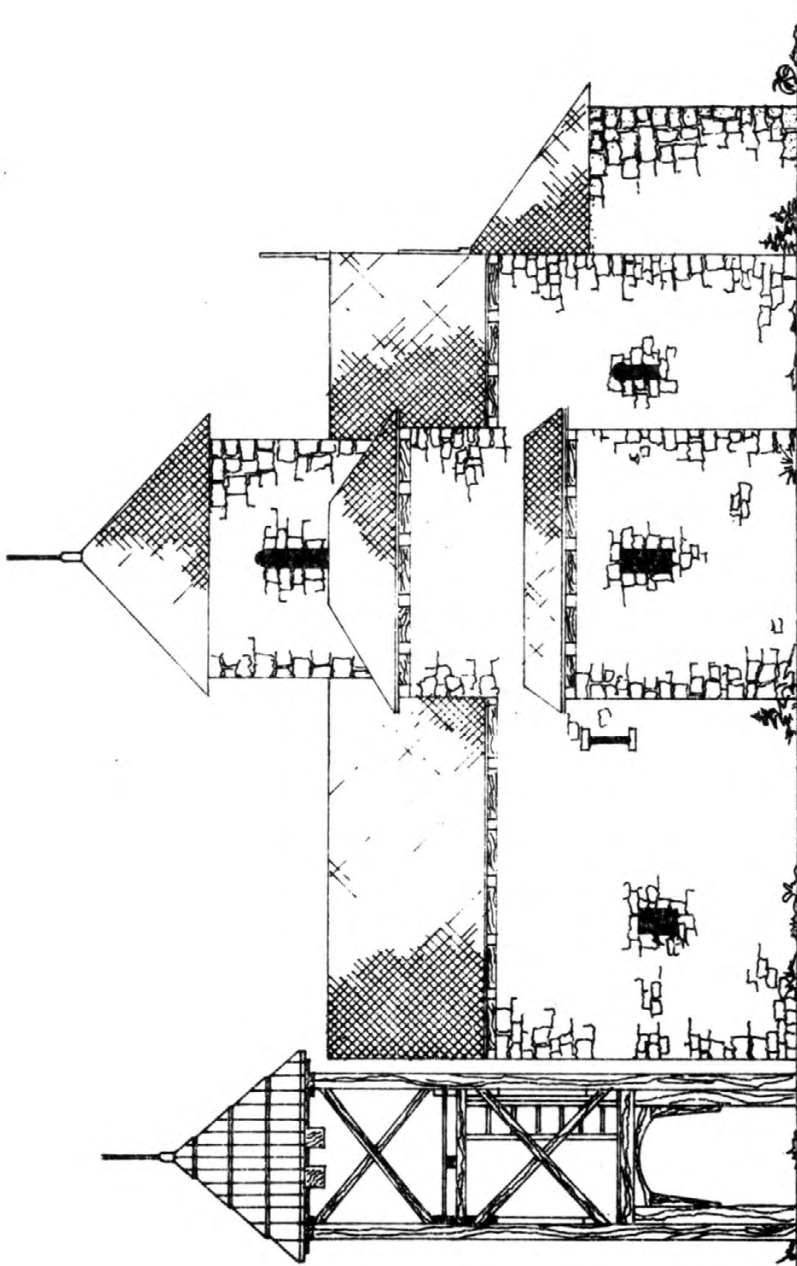
Сл. 1. Црква св. Борђа у Добриловини, ситуација

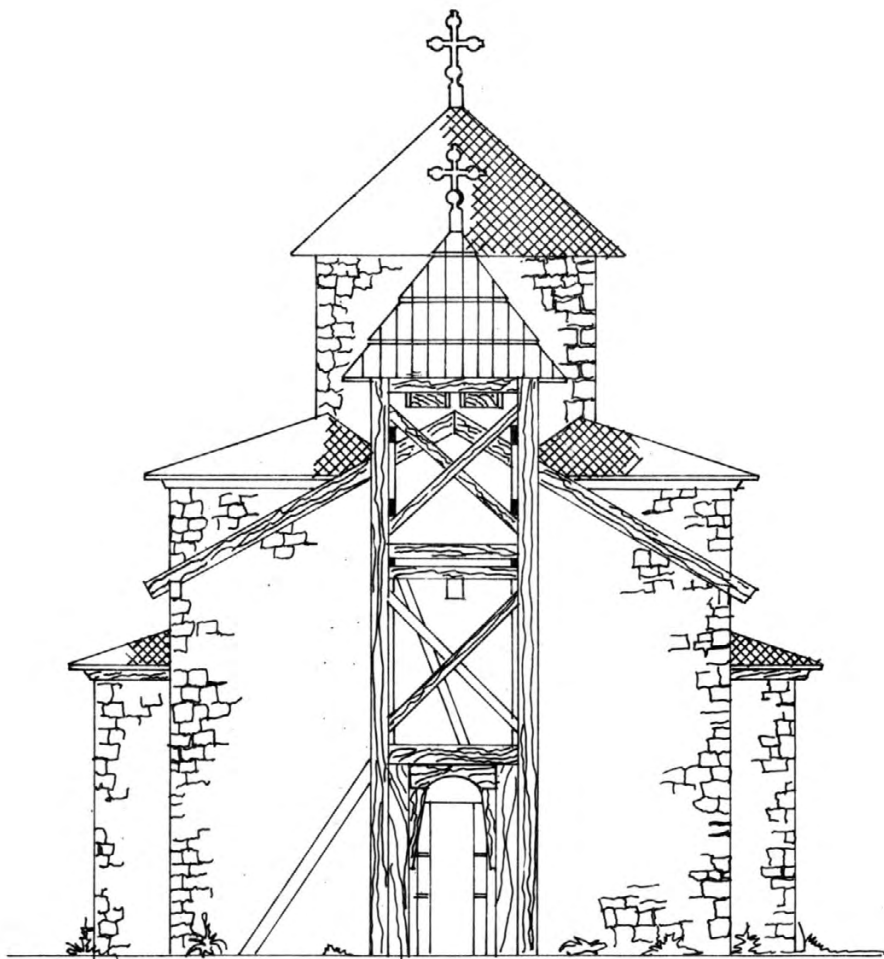
Сл. 2. Црква св. Ђорђа у Добриловини, основа

Сл. 3. Црква св. Ђорџа у Добриловини, пресејек

Сл. 4. Црква св. Ђорђа у Добриловини, јужна фасада

Сл. 5. Црква св. Ђорђа у Добриловини, западна фасада

Саставни дио западног зида грађевине је дрвени звоник висине 7,5м саграђене уз улаз у цркву, тако да звоник има функцију и настрешнице, што цијелој грађевини додаје и специфичне одлике у грађењу. Дрвени покривач грађевине изведен „на клис” чини грађевину лакшом, истиче умјешност неимара да се објекат прилагоди амбијенту у којем је изграђен.

Споменичка својства исказана руком неимара код овог објекта су: научно-документарна, историјска, умјетничко-занатска, културна, архитектонска, затим вриједности грађевинско конструктивне, вриједности униката те вриједности старина.

О овим споменичким вриједностима сједињеним у архитектонском изразу цијеле грађевине, код извођења радова техничке заштите вођено је рачуна да се кроз примјену начела аутентичности сачувају и поштују вриједности споменика. Ради поштовања укупне вриједности тражено је рјешење елиминације влаге из унутрашњости објекта.

Код приказивања стања живописа исказано је оштећење живописа, и његово пропадање, нарочито у приземним површинама.

Да би се спријечио утицај вертикалне влаге у каменим зидовима изведени су дренажни канали око свих темељних зидова. Положај дренажних канала је одређен тако да вода са кровних површина директно пада на ове канале. Поред продирања вертикалне влаге кроз зидове, дошло је до испирања подлоге темеља зидова у сјеверозападном углу који су распукли и у темељу и изнад површине земље. Тако су се јавиле карактеристичне пуко-тине у спољашњем и унутрашњем зиду, то јест по цијелој ширини зида.

Резултат извођења дренажних канала је настанак влаге у објекту, након просушивања и провјетравања објекта у периоду настанка радова у 1987. години. Ови дренажни радови су чисто технички радови те их не треба сматрати конзерваторско-рестаураторским радовима.

Постојећи кровни покривач од борове даске, дужине 70 цм, ширине 12 цм и дебљине од 2-2,5 цм са завршетком као слово V, је типичан примјер употребе материјала из непосредне околине. Начин слагања је такав да се преко слоја даске слаже у слојевима један изнад другог, тако да је видан **само V изрез**. Четвороструким слојевима наизменично поређаних елемената добија се чврст и дуготрајан покривач. Постојећи „клис” је са почетка XX вијека. Пропао је само видни дио покривача, док су се остале површине задржале неоштећене. Ради очувања аутентичности, занатски најтежи задатак је представљао кровни покривач код ових кровних површина засведен у једну тачку, сваки појединачно дрвени елеменат је требало обрадити, тако да се ширина и дебљина елемената смањују поступно од обода до врха свођења. То је занатско-умјетнички рад. Замијењен је читав кровни покривач. Народни неимари су имали добар обичај да оставе писани траг о својем раду. У овом случају за то су нашли најскривеније мјесто. На једном елементу клиса остављеном испод „клиса” апсиде уписали су своја имена и годину прекривања.

На новом елементу „клиса”, поред старог, нови мајстори су такође оставили своју поруку, вријеме покривања и своја имена.

Тако су мајстори испоштовали начело документарности и континуитета у раду.

Кровни покривач је заштићен премазима за спољашњу заштиту дрвета.

Радови на покривању цркве потпуно новим идентичним материјалом су такође радови техничке заштите и не може бити говора о конзерваторско-рестаураторским радовима.

Спољашни зидови цркве су изведени од притесаног камена. Западни зид је сачуван у првобитном облику. Остали зидови су били омалтерисани. Често су монаси, осјећајући велику влагу унутар објекта, сматрали да ће се одбранили од влаге ако се споља зидови омалтеришу. Тиме је дјелимично постигнут циљ, али само од атмосферилија, док је вертикална влага у овим случајевима повећавала свој утицај, зидови са малтером изнутра су се разједињавали, од љетњих просушења, тако се је стварао ваздушни простор између камених зидова и слоја малтера са живописом.

Елиминација вертикалне порне влаге је најтежи и најпречи задатак код санације објекта из ранијих периода. Није се овом проблему све до најскорих дана придавао велики значај. Узрок пропадања живописа и унутрашњости објекта није елиминисан рестаурацијом живописа. У темељу, објекта разним методама, уз примјену нових технолошких материјала, треба пресећи подизање влаге уз објекат, јер су стари објекти рађени не водећи рачуна о закону спојених судова за воду. Зато сваки пројекат техничке заштите треба да има у виду проблем влажности и да предложи најбоље рјешење за заштиту објекта од ње.

Влага је последица дјejства атмосферске воде, кондезне воде, градителске воде од уграђених материјала, и најзад од воде која продире из земље (подземна вода).

Омалтерисани зидови су споља очишћени од малтера, фуговани кречним малтером и то су рестаураторски радови, јер је зидовима враћен првобитни изглед.

Звоник цркве израђен је од сасвим нове борове грађе истих облика, димензија, на истој микролокацији, са темељним укрућењима која пројекат није предвиђао, са заштитом у земљи и изнад земље, новим материјалима и премазима. И ови радови су потпуно нови грађевинско-занатски радови, са аутентичним својствима које је стари звоник имао уз примјењено начело вредновања мјеста на коме је изграђен.

Конструктивна заштита зидова и свода цркве изведена је по пројекту, са потпуним очувањем изгледа зидова. Све конструктивне греде и серклажи споља и изнутра су остали невидљиви.

Ширина зидова омогућавала је уградњу армирано-бетонских елемената тако да ти радови не буду видљиви.

Пукотине у зидовима, без обзира на величину и мјесто, су непожељне како у конструктивном тако и у естетском смислу. Анализирајући узроке појаве пукотина у старим објектима, зиданих од масивних камених зидова, долази се до закључка да се та деформација дешава као последица сли-

јегања објеката, што је најчешће узрок пукотина, као и у сљедећим случајевима:

1) слијегање услед оптерећења, као посљедица збијања тла, које је често нехомогеног састава испод цијелог објекта и

2) слијегање услед повећане влажности тла.

3) слијегање услед клизања тла,

4) слијегање услед накнадног дренарања,

5) слијегање услед дилатационих раздјелица;

6) слијегање услед утицаја мраза;

7) слијегање услед промјене запремине тла, гдје услед присуства воде у глини долази до бубрења и издизања тла, а у сушним данима долази до исушивања, и тиме до слијегања код плитко фундираних темеља. Позната су:

8) слијегање услед разних надзиђивања и подзиђивања,

9) слијегање услед струјања подземних вода,

10) слијегање као посљедица труљења коријења разних дрвећа која расту у напуштеним објектима кад долази до оштећења у појединим дјеловима зидова објекта,

11) слијегање услед зидања нових, поред постојећих зидова.

Поред конструктивних оштећења и рушења изазваних земљотресима набројани су и ови случајеви оштећења, те се код израде пројеката конструктивне санације морају проучити узроци, па тек онда изградити одговарајуће пројектно рјешење.

Упоредо са извођењем радова на техничкој заштити цркве, гдје су предузети: дренажа, осигурање темеља новим армирано бетонским темељним гредама са подухватањем старих темеља, рестаурација зидова, израда новог дрвеног звоника и изградом новог дрвеног покривача на „клис“, у 1986. години израђен је потпуно нов оградни зид од ломљеног камена са улазном капијом.

Основни проблем у вези са оградним зидом био је одређивање његовог првобитног правца и обухватања микро-локације око цркве. Како је приказано на геодетском снимку микро-локације, откривени су трагови темеља оградног зида на карактеристичним угловима гдје се зид преламао, те није било тешкоћа у откривању првобитне трасе зидова.

Нови оградни камени зид постављен на темељу првобитног зида.

Висина зида просјечно је 1,2 м с каменом капом.

Упоредо са траговима оградног темељног зида откривени су у југозападном углу уз оградни зид трагови грађевине чији су темељни зидови класичним конзерваторским поступком изложени у простору.

Заштита куле Рецепагића у Плаву

Плав са околином сачувао је до данашњих дана доста аутентичног народног неимарства.

Кули Реџепагића у Плаву сигурно припада важно мјесто као свједоку смишљене категорије куће саграђене из потребе безбиједности становања. За ту сврху је одабрана и микро-локација која доминира околином.

По употреби материјалима при зидању куле (притесани камен и дрво) архитектонски израз се наметнуо још из димензија грађевине са ефектним стрмим кровом који је завршен такође ефектним издуженим дрвеним орнаментом.

Скучене унутрашње димензије куле наметнуле су истурање економских просторија (мутвак, хамам, душеклук) у виду дрвених еркера из снажног каменог корпуса куле.

На овај начин градитељ је помало грубом обрадом дрвених елемената, можда и то не очекујући, постигао изузетне ликовне вриједности архитектуре ове грађевине.

Радови који су изведени на техничкој заштити у најскорије вријеме деградирани су ове нехотице стваране ефекте, у укупном изразу старе куле.

Кровни покривач „шиндра“ је производ вјеште руке често непознатих мајстора.

За употребу кровног покривача одабира се дрво још у шуми, и то оно дрво које само може покрити цијели кров. Сјече се само два пута годишње, или у рано пролеће или у касну јесен.

Шиндра се брадом ручно цијепа. Дужина јој је један аршин. Ширина шиндре је различита, а креће се око 1/6 аршина или око 12 цм.

Даљим обрађивањем формирају се вертикални урези за преклопе који служе и за одводњавање. Ти дрвени елементи су у суштини грубо обрађени. Код слагања у кровни покривач тако и дјелује. Тим је у ствари и постигнут ефекат, који грађевини даје лепршав кровни покривач, који таван грађевине функционално провјетрава и тако омогућава природну вентилацију намирница изложених температурним промјенама.

Нови кровни покривач је ствар нашег поимања љепоте. „Лијепо је оно што сам ја направио“. То у овом случају је ружно и за око у поређењу са првобитним.

Начела аутентичности, поштовања свих вриједности споменика, те споменичка својства - научно-документарна, историјска, умјетничко-занатска, етнографска и друга, садржана у уводним напоменама, губе свој значај и примјену код радова изведених на овој грађевини.

Ова запажања се односе и на остале радове унутар објекта, као што су бетонски радови, обрада дрвених елемената и др.

Selman Mucević

PROTECTION OF REDŽEPAGIĆA KULA IN PLAV AND THE CHURCH OF ST
GEORGE IN DOBRILOVINA

S u m m a r y

Rebuilding works have been carried out on the Church of St. George in Dobrilovina in compliance with the project prepared by the Republic Institute for the Protection of Cultural Monuments. The single-naved church with semicircular apse was built in early 17th century, a wooden bell-tower added later on its western side. The church is shingle-roofed. It was painted on the inside, but the frescoes have been heavily damaged, particularly in the lower areas. By the works that included reroofing, various interventions in the wall face and the stabilization of the foundations, the structure now appears to have been consolidated.

Complying to the project of the said Institute, protective works have been performed on Redžepagića kula in Plav. This building is significant as an example of construction of a fortified house of local masters (Turkish agas). In addition to intervention in the strengthening of the wall mass, new shingleroofing was carried out.

